

JAUNYSTĖS MIESTAS

Kokia neteisybė: paryžiečiui nereikia savo miestą be perstojo kelti iš nebūties. Jeigu jį aprašinėja, – vadovaujasi gausybe aliuzijų, jis humanistų įtvirtintas teptuko, kalto, žodžio kūrinuose; net jei kada nors išnyktų nuo žemės paviršiaus, jį būtų galima rekonstruoti vaizduotėje. O aš, kiekvieną kartą mintimis grįždamas į gatves, kur praėjo svarbiausioji mano gyvenimo dalis, turiu ieškoti pačių taupiausių brėkšnių ir esu pasmerktas trumpiems apibūdinimams, kaip paprastai būna, prireikus į kelis sakinius sutalpinti viską, pradedant geografija bei architektūra ir baigiant oro spalva. Žinoma, yra raižinių, fotografijų ir memuarų, tačiau, apskritai paėmus, mažai žinomų už šios teritorijos ribų. O galiausiai čia gyvenusiems trūko distancijos ir dažniausiai jie nekreipdavo dėmesio į tai, į ką šiandien, man atrodo, verta pasigilinti.

Svetimšaliai į šiuos atokius rytų kraštus užklysdavo retai. Vienas jų buvo G. K. Chestertonas, mūsų mieste išskilingai priimtas. Atrodo, kad jį sužavėjo tas kontinentinės egzotikos stebuklas, o be perstojo ore kybantį keliasdešimties bažnyčių varpų gausmas jam kaip katalikui buvo savas. Siauros, lauko akmenimis grįstos gatvės ir baroko šėlsmas. Beveik kaip koks jėzuitų miestas vidur Lotynų Amerikos. Palyginimas ne be pagrindo, nes jėzuitai kadaise čia turėjo vieną iš tvirčiausių savo židinių šioje Europos dalyje.

Ar daug miestų, dėl kurių vardo nesutariama? Lenkai sako: Wilno, lietuviai: Vilnius, vokiečiai ir baltarusiai: Wilna. Ir tenykštė upė turi du vardus: Wilia, arba skambiau, lyg šaukiantis kažkokios Nereidės dvasios: Neris. Į ją įteka kitas mažas upelis prie kūgio pavidalo kalno su Lietuvos kunigaikščių pilies griuvėsiais, – tai senoji Didžiosios Kunigaikštystės sostinė. Kuomet keisdavosi miesto šeimininkai, pirmasis nugalėtojo veiksmas buvo ant pilies bokšto likučių iškelti savo vėliavą. Trečias paslapčių gaubiamas upelis teka po žeme. Jo vaga neaiški, kaip ir perėjimai bei koridoriai, išveda, – taip buvo kalbama, – už miesto mūrų apgulties atveju. Visa tai teikė medžiagos pasakoms ir legendoms. Tas legendas sustiprindavo ir apvalus katedros bokštas, labai senas, pastatytas toje vietoje, kur pagonių žyniai kurstė šventąją – amžiną – ugnį ir kartkartėmis vykdavę atradimai. Pavyzdžiui, tėvų dominikonų bažnyčios požemiuose buvo aptiktos stirtos lavonų su smurto smūgių pėdsakais ir paskui sudžiūvusių dėl savotiško sausų rūsių fenomeno. Tos lėlės, aprengtos prieš kelis šimtmečius naudotais civilių rūbais, atrodo, buvo vienos iš rusų invazijų aukos.

Apie 200 000 gyventojų ir tonos memorialų, notų, stenogramų Tautų Lygos archyve; tuos dokumentus gausiai daugino ir Oskaras Milašius. Nedaug kas atsimena, kad federacijos bandymas čia vyko 1921 metais; sritis buvo kažkas panašaus į savarankišką kantoną, o gal net valstybę. Klijuodavau į albumą tos valstybės – Vidurio Lietuvos – pašto ženklus. Tačiau netrukus ji buvo įjungta į Lenkijos sudėtį. Lietuvos Respublika protestavo, apeliuodama į istoriją. Lenkai apeliavo į gyventojų valią. Sunku pasakyti, kas tame ginče teisus. Atrodo, kad niekas. Jeigu kokia nors problema iškeliama vartojant netinkamą terminologiją, ji niekuomet nebus išspręsta. Miesto piliečiai kalbėjo arba lenkiškai, arba jidiš, kitomis kalbomis – lietuvių, baltarusių, rusų – kalbėjo tik nežymus procentas. Tačiau pagrindu laikant jų gimtąją kalbą, jiems tektų tiek ploto, kiek jo tenka Ženevos kantonui, ne daugiau. Nubrėžkime statmeną liniją ir ant jos apskritimą: tai bus Vilnius ir jo sritis, o statmena linija, einanti aukštyn ir žemyn, vaizduos etninę ribą tarp lietuvių ir baltarusių. Taigi enklava, – jų Europoje daug, – tai įrodymas, kad valstybės-tautos dėsnis gerai veikia tik ten, kur, kaip Prancūzijoje, bretonai ir provansalai laiko save prancūzais, kas nėra natūralus dalykas, nes galėjo būti ir kitaip. Besivaidijančių tautybių mozaika yra europietiškas reiškinys, stebinantis, pavyzdžiui, amerikietį. Be to, čia svarbu ne tik kalba, bet ir kultūrinė

priklausomybė. O su ja dažnai susijęs religijos klausimas.

Vilniaus srityje dominavo Romos katalikai, po jų – judėjai. Kitos nedidelės grupės buvo tik tenykščio gyvenimo atspalviai. Mokykloje draugavau su karaimais. Jie kilę, kaip patys tvirtina, iš esenų sekto, kurios rankraščiai, parašyti daugiau nei prieš 2000 metų, surasti netoli Raudonosios jūros. Tie ateiviai iš pietų juodais metalo atspalvio plaukais, panašiausi į arabus, čia daugiausia vertėsi žemės ūkiu ir daržininkyste. Jų šventovė buvo vadinama: kenesa. Iš kadaise galingos kalvinistų bendruomenės liko šiek tiek evangelikų. Tarp mano kolegų buvo ir mahometonų. Tai buvo čia, apskritai paėmus, gerai vertinamų totorių ar jų belaisvių, stojusių kunigaikščių tarnybon, palikuonys. Mane visuomet intrigavo, kas vyksta mečetėje, bet niekad jos nesužinojau. Ilgas Rusijos viešpatavimas irgi paliko savo pėdsakus: neremontuoti grindiniai, ypatingi sunkumai palenkti piliečius, kad jie laikytųsi higienos taisyklių, ir dvi milžiniškos cerkvės su gaubtais kupolais – ženklas, kad caro valdžia rūpinosi atsiųstų valdininkų dvasine sveikata.

Gyventojai katalikai buvo fanatiški, kaip ir kituose paribio plotuose – iki galo įsitikinę, jog jie stovi vienos iš labiausiai į rytus nutolusių Vatikano salų sargyboje. Jos aistringas prierašumas katalikiškajai Lenkijai didele dalimi paaiškinamas globos ir apsaugos ieškojimu. Lietuvos nenaudai buvo jos mažumas ir silpnumas. Su tuo mišo didelio ir atskiro traktato reikalaujanti panieka tautai, kurios devyniasdešimt procentų sudarė valstiečiai. Užtat lenkus ir lietuvius jungė bendras nepalankumas stačiatybei ir jos išpažinėjams. Didžiausia to nepalankumo dalis tekdavo baltarusiams, žinomiems savo pasyvumu, nesumanumu ir pasidavimu likimo valiai.

Prisipažįstu, kad baltarusiai man ligi šiol tebėra mįslė. Dideli plotai, kuriuose gyvena amžinai engiamos masės, šnekančios kalba, kurią galima apibūdinti kaip tiltą tarp lenkų ir rusų kalbų, su tautiniais jausmais – pačiais vėlyviausiais Europoje nacionalinių sąjūdžių produktais, su gramatika, parašyta tik XX amžiuje. Čia netinka joki apibrėžimai ir tokia masė, užuot buvusi subjektu, lengvai gali tapti objektu kitų rankose. Maskva rėmė jų mokyklas ir įkūrė pirmąjį baltarusišką universitetą, tuo pat metu naikindama bet kokias separatizmo tendencijas, areštuodama ir deportuodama patriotus, net iš baltarusių žodyno šalindama žodžius, savo skambesiu per daug atitolusius nuo rusų kalbos. Varšuvos politika buvo absurdiška; išskyrus vieną kitą atvejį, ji draudė atskiras mokyklas ir kalėjimas jai buvo priemonė užbėgti už akių bet kokiam organizavimuisi iš apačios. Tačiau reikia pasakyti, kad Varšuvos valdininkams tai buvo ypač sunki dilema. Niekas jų nerengė tam uždaviniui, nes iki tol niekuomet neegzistavo baltarusių tautos sąvoka, o jų kalba buvo laikoma vietos tarme, kaip kad Prancūzijoje *langue d'oc**. Jeigu įveikę tas psichologines kliūtis jie leisdavo steigti atskiras mokyklas, rezultatai jų požiūriu buvo patys blogiausi. Valstiečių sūnus žinijos pagalba ugdydamas giliai įsišaknijusias savo nuoskaudas, atskleisdavo pirmąjį civilizuoto būvio paslapties laipsnį, t. y. beveik visuomet tapdavo komunistu ir veidavo „reunifikacijos“, t. y. Lenkijos rytinių vaivadijų atsiskyrimo, naudai.

Toje beformėje kaimo visuomenėje nebuvo kristalizuojančių ryšių, taip būdingų baltams. Iš čia, galimas daiktas, polinkis tokiems ryšiams išorėje. Vienas dalykas tikras – baltarusiams niekuomet nesisekė ir jie, kaip sugauta žuvis, galėjo rinktis tik keptuvę arba puodą, t. y. polonizaciją ar rusifikaciją.

Vilniuje, tiesą tarus, jų reikalai nedaug ką domino. Apsisiautę ilgais kailiniais valstiečiai, atveždavę žemės vaisius į turgavietes, atsiliepdavo žodžiais, kuriuos nelengva buvo priskirti lenkų ar baltarusių kalbai. Labiau susipratusius jų brolius neviltin varydavo tai, kad jie (suprantama, išskyrus nuo slavų griežtai atsiribojusius lietuvius) nesuprato, ką reiškia tautybė, ir paklausti kaip vienas atsakydavo: „stačiatikis“ arba „katalikas“.

Kraštas miškingas ir kalvotas. Žiemą miestas atrodydavo kaip tolina šiaurė. Susisiekimo priemonė

* Oksitanų kalba (pranc.) (Red.)

buvo nedidelės rogės, kurias užviršydavo į kentaurą panašus vežėjas su kailine kepure. Per sniego vėpūtinius kantriai stūmėsi ir miesto autobusai. Nuolaidžių gatvių viduriu rogutėmis važinėjosi vaikai, dažniausiai atsigulę ant pilvo ir vairuodami kojomis, arba slidininkai. Pavasarėjant vežikai į puskarietes įsikinkydavo arklius. Apie 1930-uosius metus, nenorėdami atsilikti nuo progreso, griebėsi tokios naujovės: ant ratų užmaudavo automobilių padangas.

Tačiau tų provincialių keistenybių nereikia perdėti. Žydų prekybos kvartalai priminė panašius kvartalus visame pasaulyje ir laikėsi tokių pat reklamos taisyklių – namų frontonus puošė spalvoti skydai, kuriuose dailininkai vaizdavo liūtus ir tigrus, tartum nusižiūrėtus muitininko Rousseau (Ruso) paveiksluose, pirštines, kojines ir liemenėles. Kino teatrai viliodavo stenduose prie jėgimų nupieštomis meilės scenomis ir elektros lempučių girliandomis. Prieš pat Antrąjį pasaulinį karą pasirodė ir neonai. Vėliau man tekdavo stabtelėti Trečiojoje aveniu Niujorke jaučiant, kad kažką panašaus jau mačiau: varganas sienas čia pat dengė spalvų ir šviesų fasadas, turėjęs pritraukti klientus. Kad ir ką sakytum, priklausėme tam pačiam ūkio apytakos ratui, nors tik kitų sistemų pažinimas savo kontrastais galėjo mus tuo įtikinti. Priklausėme ir tai pačiai kultūros vertybių apytakai. Galop augau epochoje, nepanašioje nė į vieną ankstesniąją: esminį jos skirtumą lėmė kino malonumai. Šiuo atžvilgiu gyvenau lygiai tuo pačiu laiku kaip ir mano amžininkai Prancūzijoje, Olandijoje ar Amerikoje. Tą patį, ką ir jiems, man reiškė Liliana Gish (Lilijana Giš), Mary Pickford (Meri Pikford), Chaplinas (Čaplinas), Busteris Keatonas (Basteris Kytonas), Greta Garbo (Greta Garbo). Tiesa, jei filmas, apskritai paėmus, sukuria savą pasakų tikrovę, tai jos pasakiškumas čia išryškėdavo dar labiau, ir aš buvau linkęs fikcija laikyti net kur kitur įprastos kasdienybės smulkmenas, čia pasirodančias tik ekrane. Tačiau kinas tuomet turėjo įtakos moteriškų skrybėlaičių formai, šukuosenai ir vietinių „vamp“ moterų šypsenai, todėl mažėjo atstumas tarp „sapnų fabriko“ ir aplinkos.

Filmai buvo skirstomi į jaunimui leistinus ir neleistinus. Norėdami atitraukti nuo neleistinių ir palengvinti kontrolę, miesto tėvai milžiniškoje salėje įsteigė Miesto kino teatrą su labai pigiais bilietais. Kova dėl vietų buvo nuožmi. Labiausiai trokštamos vietos buvo galerijoje, prie pat baliustrados; iš ten galėjai matyti už paravano sėdinčio muzikanto plikę ir kandžiai jam nurodinėti. Iš ten buvo galima spjaudyti ant parteryje sėdinčiųjų galvų. Ne kartą tylos minutę sudrumsdavo dialogas: „Antuk!“ – „A?“ – „Pliun“ – „Nia pliuna“*. Aparatūra buvo nekokia, ir juosta dažnai trūkinėdavo, tačiau tos mūsų pramogos nekėlė pavojaus, kad pričiups mokytojai.

Lenkijoje, kaip man atrodo šiandien, buvo geriau tvarkomų teatrų negu daugelyje vadinamųjų Vakarų kraštų. Priešingai nei trupės suburiamos vienam veikalui, čia visuotinai galiojo repertuarinio teatro dėsnis, režisieriaus ir aktorius darbą suprantant kaip savotišką visuomeninę tarnybą. Iškilio didelio teatro (kitas, mažesnis, dažniausiai statė operetes) glaudi sąveika su mokyklomis ir universitetu. Avangardiška režisūra ir dekoracijos, antinaturalistinės koncepcijos mums anksti atskleidavo scenos esmės stebuklą. Buvo vaidinami klasikos veikalai (aktoriaus, kurį pirmą kartą išvydau vaidinantį Cyde'ą (Sidą), vėliau niekuomet negalėjau atskirti nuo to personažo), fantastinės lenkų romantikų dramos (vieni iš nuostabiausių teatro literatūros veikalų), net Veimaro Vokietijos rašytojų brutalių apybraižos. Todėl *Théâtre National Populaire*, kurį po Antrojo pasaulinio karo Paryžiuje daug kas atrado ir vertino kaip pažangos ir visuomeniškumo veiksnį, man buvo jau nuo vaikystės pažįstama institucija.

Be kino bei teatro buvo ir knygos. Tuoju pat verčiamos ir spausdinamos pasaulio leidybos naujienos, labiau vadovaujantis užsienietiško žavesio trauka ir snobizmu negu kokybe. Nuo Jacko Londono (Džeko Londono) ir Kiplingo perėjau prie Josepho Conrado (Žozefo Konrado), po to užtikau chaosą viršelių, kur kaip lygūs vienas šalia kito rikiavosi Emilis Ludwigas (Emilis Liudvigas), Stefanas

* Spjauk. – Nespjausiu. (Red.)

Zweigas (Stefanas Cveigas), Ilja Erenburgas ((tuomet emigrantas), Uptonas Sinclairis (Aptonas Sinkleris), Thomas Mannas (Tomas Manas) ir sovietų autoriai Borisas Pilniakas, Babelis ar Katajevas. Apsukrūs smulkūs Varšuvos leidėjai rinką aprūpindavo ir gausybe nepakenčiamai blogai išverstų pigių sensacijų romanų.

Miestas keitėsi pamažu. Vietoj medinių šaligatvių, kur iš po atsipalaidavusios lentos ištrykšdavo purvo čiurkšlė, buvo klojamos betono plokštės, grindiniuose tašyti akmenys pamažu išstūmė lauko akmenis, pasirodė dideli modernūs autobusai, žiemą buvo vis geriau valomi sniego vėpūtiniai gatvėse, padaugėjo taksi. Tačiau nepaisant to, miestas ir apylinkės buvo pasmerktos ūkio marazmui. Vakarų valdžios malonė paprastai pasireiškia tuomet, kai reikia atremti jai gresiantį pavojų vienu ar kitu čiabuvių kraujo kaina, tačiau retai kada taikos metu. Su Rusijos revoliucija kovojanti Lenkija gaudavo ginklų, tačiau vėliau gauti kreditų jai nebuvo lengva. Sulipdyta iš trijų nevienodai išsivysčiusių dalių, su iš Austrijos, Vokietijos ir Rusijos paveldėtomis struktūromis, Lenkija pirmiausia turėjo pasirinkti vieningos administracijos, vieningos švietimo sistemos kūrimu; vien traukinių punktualumas jau buvo nemažas jos pasiekimas. Maždaug trečioji biudžeto dalis buvo skiriama kariuomenei. Jos pramonės židiniai priklausė užsienio kapitalui, kuris išnaudodamas pigią darbo jėgą, siekė kuo greitesnio pelno. Tirštai apgyvendinti Lenkijos kaimai dėl didelio žemės ūkio ir pramonės produktų kainų skirtumo negalėjo pirkti įrankių ir mašinų. Vilniuje tą kone nuolatinę krizę gilino specifinės sąlygos – siauras koridorius, įsispraudęs tarp uždaros sienos su Lietuva (šaltojo karo padėtis) ir sienos su Sovietų Sąjunga; su ja mainų beveik nebuvo. Į vakarus nusidriekusios susisiektimo linijos didino eksporto kainas, ir galima abejoti, ar vietinės lentpjūvės, odų dirbtuvės, pištinių mezgyklos gerai uždirbdavo. Visoje valstybėje dominavo amatai ir namudinis verslas, o čia toksai ūkis buvo dar ryškesnis.

Taigi „blogesnė“ Europa ir viena blogiausiųjų jos markų. Tačiau turime būti labai atsargūs pagal ūkio silpnumą vertindami visas kitas sritis. Mokykla, kurią lankiau, buvo gera ir mokytojų, po karo, kuris čia tęsėsi šešerius metus, priverstų improvizuoti, organizaciniais gabumais lieka tik stebėtis.

Be abejo, pasirodymas mokykloje man buvo didelis lūžis, nes nepažinojau tos bendruomenės kartaus taisyklių skonio. Ligi tol mokslas man buvo grynai individuali veikla. Skaityti, rašyti ir skaičiuoti mane išmokė motina mūsų kelionėse. Kelių pavasario mėnesių, kai varsčiau prižėlusio sodo vartelius, kur gyveno mokytoja, pakako paruošti mane stojamiesiems egzaminams.

Aštuonklasė valstybinė berniukų gimnazija. Be jos mieste veikė ir daugiau valstybinių bei privačių gimnazijų, kuriose buvo mokoma panašiai kaip pas mus: lenkiškai, hebrajiškai arba jidiš, lietuviškai, rusiškai, baltarusiškai. Mūsiškė savo patronu išsirinko Žygimantą Augustą, šiai vietai ypač tinkančią figūrą, kilusią iš lietuviškosios Jogailaičių dinastijos. „Aktų salėje“, kur vykdavo iškilmės, praslinkus keleriems metams po mano mokslo pradžios šioje mokykloje buvo pakabintas mūsų piešimo mokytojo, linksmo ir mokinių mėgstamo milžino (taisydamas jų darbus šūkaudavo nešvankybes) tapytas monarcho portretas. Lenkijos karalius, Lietuvos, Rusios, Prūsų, Žemaičių, Mozūrų ir Livonijos etc. kunigaikštis buvo pavaizduotas plačiapetis, pagal Renesanso madą, plonomis kojomis, ligi liemens aptemptomis kojineėmis. Jis žvelgė į mus savo trikampiū veidu, o rankoje laikė teisių ritinį, kaip ir dera pagal pašaukimą veikia diplomato, įstatymų leidėjo ir katalikų su protestantais taikintojo nei kario. Piešimo mokytojas, beje, gana žinomas dailininkas, portretui suteikė kažką daugiau negu realistinis panašumas, būtent – kūno masės ir tamsių spalvų kompoziciją, kuri, man atrodo, sudarė jėgos sklidiną visumą.

Kai mokiausi gyventi minioje, naujas problemas, pavyzdžiui, priespaudos problemą, sprendžiau kaip sugebėdamas. Kadangi buvau vienas iš jauniausiųjų mokinių klasėje, atsidūriau pačioje pagarba kumščiai paremtos padermės hierarchijos apačioje. Aukščiausias vietas užėmė penkiolikmečiai galiūnai, dėl karo vėlavę į mokslus, užtat labai tinkami paleisti kraują iš nosių, kai reikia išlaikyti

valdžią. Būdamas nedrąsus ir jautrus, pastebėjau galįs pamokų metu atsikeršyti už pažeminimus ir išsikovoti vyraujančią poziciją savo padermėje; netrukus tapau pirmuoju mokiniu, taigi – mokytojų numylėtiniu. Tik vėlesnėse klasėse tos pirmenybės išsižadėjau dėl aroganto ir avantiūristo vardo. Tačiau gimnastikos salė man niekuomet nenustojo buvusi kančios sale dėl ožių ir kopėčių šalčio, komandos švilpukų ir tikro kareiviško muštro. Jokie artilerijos sviediniai nebūtų privertę taip griežti dantimis, kaip vertė mintis, kad artėja persirengimo pratimams minutė, bet išvengti nemėgstamų valandų išmokau negreitai. Antivisuomeniški polinkiai ryškėjo ir mano elgesyje su skautų draugovės vyresniaisiais bei kolegomis. Skautybė mane žavėjo: valkatavimas, laužai, nakvynė palapinėse, pėdsakų ieškojimas, lenktiniai peiliukai ir mazgai. Tačiau niūri jos pusė man buvo įvairūs „dviem eilėm rikiuok“, „į dešinę išsiskaičiuok“ ir „ramiai“. Toks pat niūrus buvo ir klubas – didelė draugovės salė, mokyklos atiduota apeigoms ir papuošta „Vilkų“, „Lūšių“ ir „Apuokų“ emblemomis bei popierinėmis girliandomis. Ten vyravo tokia nuotaika: „reikia kažką veikti, tačiau nežinia ką“, arba nuobodis. Negalėjau suvokti iš girdėtų frazių sukurptų pokalbių bei pamokslų prasmės ir jutau, kad nei kalbėtojai, nei klausytojai rimtai jų nevertina. Po daugelio metų įsitikinau, kad Baden-Powell (Baden-Povelas) buvo dėmesio vertas visuomenės kondensacijos pranašas: komunizmas man atrodė kaip skautybė, kilstelėta iki n-tosios galios. Dideliame mokyklos pastate buvo įvairiai garsėjančių užkampių. Mokytojų kambarys, į kurį galėjai žvilgtelėti pro praviras duris ir kuriame buvo svarstomi mūsų pažymiai, man taip ir liko paslapties esencija. Tualetą, pakvopusį dūmais popirosų, kuriuos rūkė vyresnieji berniukai, dirbtinai grubiais balsais pasakodami nešvankius anekdotus, gaubė maloniai dirginanti skandalo nuojauta. Laboratorija masino retortomis ir chemikalų kvapu. Ją valdė senas ponas Janas, dar iš caro gimnazijos paveldėtas mokinių elgesio prižiūrėtojas. Jo nosis raudavo senkant laboratorinio spirito atsargoms.

Nešiojome taisyklėmis nustatytos formos kepures: granato spalvos katiliukus, tokius pat kaip prancūzų policininkų kepės. Elegancijos viršūnė buvo išlupinėti kartoną, paverčiant jas minkštomis maukšlėmis. Porą metų nešiojome ir pilkus plieno spalvos mundurus su avietiniais apykaklių atvartais ir kelnėmis, užsegamomis žemiau kelių. Jas suprojektavo kitas piešimo mokytojas, iš kurio visi šaipėsi. Buvo panašus į gaidį, nešiojo dailininkiškas pelerinas ir skrybėlę su plunksna, o mieste žinomas kaip baisus pederastas. Mano trumpai trukusi meilė jam (ketvirtadieniais rengdavo arbatėles, kurių metu mokė fechtuotis ir su išrinktaisiais kalbėjosi apie meną) pasibaigė tą popietę, kai jis, atsisėdęs šalia ant sofos, padėjo ranką ant mano genitalijų ir ėmė jas maigyti. Nuo to laiko manęs nekentė.

Mokykla, gana skurdus butas daugiabučiame name ir gilus grimzdimas į chaotiškai pasirenkamą lektūrą, jog gatvėmis vaikščiojau kaip nesavas, dar nebuvo viskas. Miestą supo miškai ir ežerai, teikę nuolatinį gamtos prieglobstį. Prisidėjo ir mano tėvas, kadangi jo energijos, nerandančios kur išsilieti, perteklius išsiverždavo medžioklės aistromis. Ne kartą pasiimdavo mane kartu į medžioklę ir aš anksti sužinojau žvėrių ir paukščių elgesio paslaptis, medžių ir augalų atmainas. Susivokti man padėjo ir ornitologijos bei botanikos vadovėliai. Nesibaigė ir mano nuotyčiai, jei ne kovingieji, tai bent jau artimi kovingiesiems. Tai skatino mano motinos valia. Tas prieštaravimų raizgynas, kurį matau savyje, dar labiau išryškėja, kai mėginu suprasti vidinį jos dėsni, net tą ramybę, su kuria ji sutiko mirtį per šiltinės epidemiją didžiojo gyventojų persikraustymo dienomis 1945 metais. Atrodytų, lengvabūdiška ir silpna, nešiojo iš pažiūros ne itin rimtos moters kaukę, mėgo vaidinti taip, kad klaidintų kitus ir atkreiptų jų dėmesį ne į save, bet, bendraudama su žmonėmis itin lengvai, – į savo vaizdą, kokio jie tikėjosi. Ta mimikrija kilo galbūt iš netikėjimo savo verte ir visiškos valdymo talentų stokos, o gal iš puikybės: „tai, ką žinau, – ne kitiems“. Giliau po tuo paviršiumi slypėjo užsispyrimas, rimtis ir gilus įsitikinimas, kad ištikusios kančios mums yra Dievo duotos ir kad jas dera ramiai priimti. Dar vienas jos bruožas buvo patriotizmas, ne tautos ar valstybės atžvilgiu – į tą jo

atmainą žiūrėjo santūriai. Užtat man ji skiepijo „namų“, t. y. gimtosios provincijos patriotizmą. Aiškiai linkau į motinos šeimos pusę, į senelį Kunatą ir senelę Sirutybę. Dėl sunkiai suvokiamų priežasčių atgal atsigręždama mano vaizduotė jausmais labiausiai įsiplieksdavo tuomet, kai pripažindavau matriachato persvarą. Moterys buvo sutvertos iš ypatingos medžiagos. Protėvių šventovėje išskirtinę vietą užėmė prosenelė Sirutienė. Jos vyras žuvo vienoje iš pirmųjų geležinkelio katastrofų Europoje apie 1850-uosius metus netoli Baden Badeno. Likusi viena su vaikais, atskleidė didelius savo administracinius talentus, užsispyrimu ištraukusi paveldėtą dvarą iš skolų. Moterys išsiskyrė savo poreikių nepaisymo dorybe ir savikritikos dovana.

Tačiau namai su gimtines stebuklais buvo už sienos. Ne ką labiau nutolę nuo Vilniaus negu Dižonas nuo Paryžiaus, jie priklausė kitai valstybei. Tarp Lenkijos ir Lietuvos nesant diplomatinių santykių, nebuvo jokios galimybės ten patekti legaliu būdu. Tokia kliūtis, kaip ir kitos politikų kvailystės, mano motinai neatrodė labai svarbi. Taigi išsiruošdavome dviese. Pirmiausia reikėjo patekti į miškuose tūnantį kaimelį, kur, kaip įprasta, gyveno mums nurodyti kontrabandininkai. Jų troboje buvo sudaromas operacijos planas, t. y. arba sargybinių papirkimas, arba jų postų aplenkimas. Kurį laiką abi valstybes skyrė vadinamoji neutrali juosta, kuri pasižymėjo tuo, kad ten šaudė kas į ką panorėjęs. Mus lydintys perėjimų specialistai nešiojosi ginklus, kad reikalui esant galima būtų nušluoti nuo kelio nepageidaujamas būtybes. Kartą, kai mus vedantis valstietis trumpais kailiniais priklausė ant vieno kelio ir iš karabino pokštelėjo į krūmus, išgąščio minutė baigėsi jo murmtelėjimu: „Stirna“. Tačiau baimės prisikentėjau ne kartą. Ypač nemalonu kai tave, dešimtmetį, sugauna Lietuvos sargybiniai ir tu kiaurą dieną kaip vienišas kalinys sėdi tvarte. Tačiau išvykos teikė ir daug pergales džiaugsmo, o motinos azartiški pomėgiai mane užkrėsdavo. Tuolab išmokau vertinti mišką: jame esame nematomi ir saugūs.

Tolydžio sieną pereiti tapo vis sunkiau ir sunkiau. Tuomet atsirado kitų būdų. Mano motina, kaip ir visas jos klanas, buvo Lietuvos pilietė. Tai jai netrukdė naudotis ir kitu pasu – Lenkijos. Galų gale popieriukus išgalvoja valdininkai, kad nuodytų žmonių gyvenimą, ir nedera rimtai žiūrėti į tas jų taisykles. Su lenkišku pasu buvo pasirūpinama viza į Latviją. Ten, norint įvažiuoti į Lietuvą, pakakdavo turėti kitą pasą. Ta genialia, nors labai paprasta išmone naudojosi daugelis.

Tad Vilnius visai nebuvo mano pasaulio centras. Vasaros mėnesius praleisdamas kitoje valstybėje, turėjau galimybių palyginti. Įpročių archaiškumas ten buvo dar ryškesnis, tačiau neabejotinai egzistavo valstietiškoji civilizacija, kurios gyvasčiai reikia struktūros, kaip dabar tartume, buožiškos struktūros ir minimalaus gerbūvio. Nacionalistinis ir klasinis fanatizmas galėjo būti bjaurus, tačiau jis reiškė, kad kaimas, apskritai paėmus, mokėjo skaityti ir rašyti, taigi į jį skverbėsi idėjos. Nelinkęs į aukštus dvasios skrydžius, išlaikė apsunkusios Flandrijos bruožus. Įdomu, kad ta flamandiškoji meilė materijai juntama visur, kur buvo išsilaikęs lietuviškas etninis elementas, istorijos tėkmėj vis labiau besitraukiantis. Priešingai negu aristokratija, kuri priėmė lenkų bajoriškąją kultūrą, valstietis nesipolonizavo, nutautėjimą patirdamas tarsi dviem etapais: Lietuvos teritorijas iš rytų ir pietų graužė baltarusiai, kaip kartais vanduo pagaužia sausumą. Tik priėmę slavų kalbą kaimelių gyventojai pajusdavo lenkiškas įtakas. Nesusipratimai dėl Vilniaus paaikškinami tuo, kad kažkada iš visų pusių jį supo lietuvių gyvenvietės, apie ką liudija vietovardžiai. Su ta painiava susidūriau ne teorijoje, o gyvu patyrimu. Jeigu tuomet nebūčiau mokėjęs jos įvardyti, tai bet koku atveju atskirų tautinių grupių savitumas kelionių metu manyje žadino šokias tokias mintis. Užtat krašto, kuriam priklausė miestas, t. y. Lenkijos, visai nepažinojau.

Tam tikra prasme galiu save laikyti tipišku Rytų europiečiu. Atrodo, tiesa, kad jo *differentia specifica** galima būtų apibrėžti formos trūkumu – ir išorinės, ir vidinės. Jo pranašumai: godus protas,

* Skiriamasis požymis (Red.).

aistra diskusijoje, polinkis į ironiją, jausmų šviežumas, erdvinė ar geografinė vaizduotė kyla iš esminės ydos: jis amžinas neūžauga, jį valdo staigus vidaus chaoso antplūdis ir atoslūgis. Forma pasiekama stabiliose visuomenėse. Mano pavyzdžio pakanka norint patvirtinti, kokių didelių pastangų reikalauja vienu kitoms priešingų tradicijų, normų ir itin gausių įspūdžių įsisavinimas arba jų išdėstymas šiočia tokia tvarka. Vaikystėje mus supantys daiktai suprantami patys savaime, tačiau jei jie nestabilūs kaip kaleidoskopo skeveldros, be perstojo atsiradamos kitose pozicijose, galbūt nemaža energijos prireikia vien tik tam, kad kojomis tvirtai justum žemę ir nepargriūtum. Kas yra įprastumas? Filmas ir knyga ar nuo jų visiškai skirtinga tikrovė, karas ar taika, praeitis ar dabartis, senamadiškas paprotys ar žygiavimas su raudonomis vėliavomis, vienu šovinistų pažiūra ar kitų? Forma galbūt reikalauja tam tikrų visuotinių aksiomų, kažkokio konformizmo fono, prieš kurį galima maištauti, tačiau kuris užbrėžia už sąmonę tvirtesnius rėmus. Mano aplinkai trūko net aiškaus gesto, draugiško patarimo, aiškių taisyklių kaip elgtis prie stalo. Beveik kiekvienas sutiktas žmogus buvo kitoks, ne tik dėl jam vienam būdingo savitumo, bet kaip grupės, klasės ar tautos atstovas. Vienas gyveno XX amžiuje, kitas – XIX, trečias – XIV-ame. Pasiekęs brandos metus savyje nešiojaisi judrų ir iškreiptą muziejų. Sukruvintas Serioža, matrosas su medžiokliniu peiliu, komisari odinėmis striukėmis, Lena, orkestrui diriguojęs vokiečių feldfebelis, lietuvių šauliai iš paramilitarinių dalinių ten maišėsi kartu su daugybe valstiečių – kontrabandininkų ir medžiotojų, su Mary Pickford, su Aliaskos snaiperiais ir piešimo mokytoju. Sakoma, kad šiuolaikinė civilizacija kuria unifikuotą nuobodulį ir naikina individualumą. Jeigu taip, – tai dėl šios jos ydos neturėjau progos skūstis.

Ceslaw Milosz, „Gimtoji Europa“, Vilnius: Regnum, 2003, p. 53–66.